"שמא יהרוג": המורשת המוסרית של יעקב

הרב ש״י הלד[1] - held@hadar.org

וישלח תשפ"ז

כיצד מבינה המסורת היהודית את השימוש באלימות ובכוח צבאי?

מדרש חז"ל על פרשת וישב פותח בפנינו צוהר לסוגיה הגורלית הזו.

כבר עבר זמן רב מאז שיעקב לקח מעשו את הברכה שהיתה מיועדת לו (בראשית כז). כעת, כשהוא סוף סוף בדרך הביתה, מגיעה אליו בשורה מעוררת אימים: "בָּאנוּ אֶל־אָחִיךָ אֶל־עֵשָׂו וְגַם הֹלֵךְ לִקְרָאתְךָ וְאַרְבַּע־מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ" (בראשית לב:ז). מן הסתם יעקב נזכר אז ברצון הישן של אחיו לרצוח אותו (כז:מא-מב) וכעת נדמה לו כי כל שבנה ורכש בתקופת נדודיו עומד להילקח ממנו. חייו וחיי משפחתו נמצאים בסכנה.

"וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֶר לוֹ": כך מתארת התורה את תגובתו של יעקב למשמע הבשורה (לז:ח). חז"ל הוטרדו ממה שנראה כמו כפל לשון: אם יעקב "ירא מאוד", קל וחומר שצר לו! אם כן, מה בא הביטוי הזה לחדש לנו?

רש"י בפירושו על הפסוק מביא את תשובת המדרש: "וַיִּירָא – שֶׁמָּא יֵהָרֵג, וַיֵּצֶר לוֹ – אִם יַהֲרֹג הוּא אֶת אֲחֵרִים". המחשבה על אחיו הצמא לנקמה צועד לקראתו עם צבא מעוררת ביעקב חרדה כפולה. האפשרות שיצא מן הקרב עם ידו על העליונה אינה מרגיעה את יעקב – הוא חושש שכל תוצאה, הפסד או ניצחון כאחד, תהיה הרסנית. רבי יהודה בר אילעאי מתאר את הדברים שעוברים אז בראשו של יעקב: "אמר אם הוא מתגבר עלי הורגני ואם אני מתגבר עליו אני הורגו" (בראשית רבה עו, ב).

בנוסח המדרש שמצטט רש"י ובכמה מכתבי היד של המדרש יעקב מודאג קודם כל שמא ייהרג ורק אחר כך שמא יהרוג. אחד ממפרשי המדרש מסביר כי יעקב נוהג כאן בצורה טבעית למדי, כלומר שם את חייו שלו בראש

[1] תרגום לעברית מאת עודד לוין בעריכת צוות מכון הדר. לקריאת דבר התורה המלא:
https://mechonhadar.s3.amazonaws.com/mh_torah_source_sheets/CJLIParashatVayishlach5774.pdf

סדר העדיפויות.[2] עם זאת בנוסחאות אחרות של המדרש הסדר הפוך: "ויירא – שלא יהרוג, וייצר לו – שלא ייהרג". על פי הניסוח המטלטל הזה יעקב מפחד יותר מליטול חיים מאשר למות.[3]

הפחד של יעקב מהריגה של אדם אחר, אפילו כשמדובר באדם שהוא סבור שרוצה להורגו, מתיישב היטב עם הרתיעה שלו מאלימות והבוז שלו כלפי השימוש בנשק. אחרי ששמעון ולוי בניו טובחים באנשי העיר שכם כנקמה על אונס אחותם (בראשית לד:ל-לא) יעקב מתרעם עליהם, ובסוף ימיו הוא שב ומוכיח אותם ומצהיר על ההתנערות שלו מהם וממה שהם מייצגים: "שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים כְּלֵי חָמָס מְכֵרֹתֵיהֶם: בְּסֹדָם אַל־תָּבֹא נַפְשִׁי בִּקְהָלָם אַל־תֵּחַד כְּבֹדִי כִּי בְאַפָּם הָרְגוּ אִישׁ וּבִרְצֹנָם עִקְרוּ־שׁוֹר: אָרוּר אַפָּם כִּי עָז וְעֶבְרָתָם כִּי קָשָׁתָה אֲחַלְּקֵם בְּיַעֲקֹב וַאֲפִיצֵם בְּיִשְׂרָאֵל" (מט:ה-ז).

וכך מסביר המדרש את דברים אלו של יעקב: "הכלים הללו שבידכן גזולים הם בידכם, למי הם ראוים? 'למכרותיהן', לעשו שמכר את הבכורה" (בראשית רבה צח:ה). במילים אחרות לדברי המדרשים הללו כלי נשק אינם ראויים לעם ישראל אלא רק לאויביו.

הסלידה של חז״ל מכלי נשק באה לידי ביטוי בוויכוח במשנה שבת ו:ד: "לא יצא האיש [בשבת] לא בסייף [=חרב] ולא בקשת ולא בתריס [=מגן] ולא באלה ולא ברומח ואם יצא – חייב חטאת. רבי אליעזר אומר: תכשיטין הן לו [ועל כן מותר לצאת איתם בשבת]. וחכמים אומרים: אינן אלא לגנאי, שנאמר: 'וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה' (ישעיהו ב:ד)".

חכמים דוחים מכל וכל את התפיסה הרואה בחרבות וברמחים תכשיט. השבת היא יום בשבוע שבו זוכה האדם לטעום ממציאות של גאולה. ישעיהו הנביא מלמד כי העולם העתידי הזה הוא עולם ללא כלי נשק, ומכאן כי קשה למצוא דברים המזיקים יותר לשבת ולחזון שהיא מגלמת מאשר להסתובב ברחוב עם כלי נשק ולהעמיד פנים שמדובר בסוג של תכשיט.

אמנם, המסורת שלנו רחוקה מלהיות פציפיסטית. עיקרון הלכתי ומוסרי חשוב קובע כי "אִם בָּא לְהָרְגְךָ – הַשְׁכֵּם לְהָרְגוֹ" (בבלי ברכות נח ע"א). ובכל זאת בעיני רוחו רואה רבי יהודה בר אילעאי את יעקב מתייסר מן המחשבה שייאלץ ליטול חיים של אדם אחר. גם אלימות מוצדקת היא אירוע נוראי, ביטוי של מציאות חיים מצערת שרחוקה משלמות.

---

[2] הרב שמואל יפה אשכנזי (1525-1595), **יפה תואר** על בראשית רבה עו, ב.

[3] ראו הרב יששכר ברמן הכהן (סוף המאה ה־16 עד תחילת המאה ה־17), **מתנות כהונה** על בראשית רבה עו, ב.

וכעת יש לשאול: איך דברים אלו משתלבים עם הרצון (או הצורך) במדינה יהודית מודרנית? אחרי הכל שימוש מוסדי בכוח לצרכי הגנה על המדינה ועל העם הוא רכיב מהותי וזכות יסוד בכל מדינה שהיא. ואכן כבר מימי ראשית הציונות הרבנים שאימצו את דרכה של התנועה החדשה הוכרחו להתמודד עם השאלה המורכבת של שימוש בכוח צבאי בעיני היהדות. שני האבות המייסדים המשפיעים ביותר של הציונות הדתית, הרבנים יצחק יעקב ריינס (1839-1915) והרב אברהם יצחק הכהן קוק (1865-1935) התנגדו לתפיסה שגרסה שבניין המדינה יהיה כרוך באחיזה בנשק. בעיניהם צבא יהודי היה סתירה מיניה וביה.

לדעת הרב ריינס, "*ממשלת התורה והחכמה*", מנוגדת ניגוד חריף ל"*ממשלת החרב*", השולטת בחיי האדם ותולדות האנושות. "כאשר יתפשט רוח התורה בכל העולם תתפשטנה גם מדות היושר והצדק וכל עניני שלמות והנפש והחרבות תכתתנה לאתים והחניתות למזמרות", הוא כותב. דרך הכוח ודרך התורה הן שתי דרכים הפוכות ועל כן קבעו חז"ל "שאין נכנסין בכלי זיין לבית המדרש (בבלי סנהדרין פב ע"ב), כי בית המדרש וכלי זיין הם שני הפכיים שאין בהם אמצעי... כל מגמתו ומאויו של בית כזה לשבר את החרבות לרסיסים, לפורר את החניתות וכל כלי זיין לפרורים פרורים, ולהתיכם לעשות מהם עטים, עטי סופרים לכתוב יסודי התורה והחכמה, להרבות שלום ולהפרות ישע בארץ".[4]

הרב קוק סבר כי על פי היהדות השימוש באלימות הוא מוקצה מחמת מיאוס. במאמר שכתב בזמן מלחמת העולם הראשונה, הוא אף מרחיק לכת וטוען כי אף שהגלות נכפתה על העם היהודי במידה מסוימת הוא גם קיבל אותה מרצון מפני שסלד מהשימוש בכוח: "עזבנו את הפוליטיקה העולמית מאונס שיש בו רצון פנימי, עד אשר תבא עת מאושרה, שיהיה אפשר לנהל ממלכה בלא רשעה וברבריות... אין הדבר כדאי ליעקב לעסוק בממלכה, בעת שהיא צריכה להיות דמים מלאה, בעת שתובעת כשרון של רשעה".[5]

אם כן, איך אמורה להיות ליהודים מדינה משלהם? במבט לאחור הרבנים ריינס וקוק עשויים להיראות כאופטימיסטים חסרי תקנה עד כדי ניתוק מן המציאות. ריינס האמין ככל הנראה שהבריטים יגנו על היהודים ואילו הרב קוק סבר שאנו בתחילתם של ימי המשיח והקמת המדינה תתאפשר מפני שהמציאות עתידה להשתנות באופן מוחלט. "והנה הגיע הזמן, קרוב מאד, העולם יתבסם ואנו נוכל כבר להכין עצמנו, כי לנו כבר אפשר יהיה לנהל ממלכתנו על יסודות הטוב, החכמה, היושר וההארה האלהית הברורה".[6]

---

[4] הרב יעקב יצחק ריינס, **אורה ושמחה**, שער שלישי סימן ה.
[5] אורות המלחמה פרק ג, בתוך ספר **אורות**.
[6] שם.

במאה השנים שחלפו מאז שכתב הרב קוק את דבריו אלה לא ראינו את העולם מתבשם. כמה שנים אחר כך התחוללה השואה, וגם "ניהול ממלכתנו" כמילותיו של הרב קוק דרש מנה הגונה של אלימות והרג. מנקודת מבט של מאה שנה, דבריו של הרב קוק נראים נאיביים עד כאב.

אף על פי כן הרבנים קוק וריינס ממשיכים לשמש קולות חשובים לאיזון הנטייה של הציונות הדתית בימינו להלל את הכוח הצבאי ואף להקנות לו מעמד של קדושה. הרב צבי יהודה הכהן קוק כותב למשל כי "המדינה זקוקה לצבא, ולכן הצבא הוא קודש"[7]. ובמקום אחר הוא מוסיף בניסוח מרעיש: "כל יהודי שבא לארץ ישראל, כל עץ שניטע באדמת ישראל, כל רובה שנוסף לצבא ישראל מהווה עוד שלב רוחני ממש. מדרגה בגאולה, כמו האדרת תורה והגדלתה בריבוי ישיבות".[8]

בניסיון לגבש תפיסה יהודית רלוונטית לגבי כוח צבאי בימינו, גם הרב ריינס והראי״ה קוק וגם הרב צבי יהודה קוק מתגלים כלא ממש מועילים. החלום להקים ולקיים מדינה בלי לפגוע באף אחד הינו בהגדרה חלום מנותק לגמרי מן המציאות של העולם הזה. עם זאת, אימוץ נלהב של המיליטריזם הוא בגדר סטייה ניכרת מדרך המלך של המוסר היהודי זה אלפי שנים. מדינה חייבת צבא – אולם זהו כורח עצוב ולא גילוי של קדושה.

אף שהמסורת שלנו דוחה את הפציפיזם, היא נושאת למעננו את זכרו של יעקב אבינו המתייסר "שמא יהרוג". גם טרגדיה בלתי נמנעת היא טרגדיה.

שבת שלום

---

[7] הרב צבי יהודה קוק, "ארץ ישראל והגאולה השלמה" בתוך (עורך: יוסף ברמסון) **במערכה הציבורית,** בית אל: הוצאת מאבני המקום, תשפ"ב, עמ' 262.

[8] "להיות יהודי טוב – להיות יהודי בארץ ישראל", בתוך (עורך: אריה סטריקובסקי) **המדינה בהגות היהודית: מקורות מאמרים**, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, תשמ"ב, עמ' 212.